

УДК 331.556.4 (477.83)

ТРУДОВА МІГРАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ В ТРАНСФОРМАЦІЙНІЙ ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

Л. Козак

Львівський національний університет імені Івана Франка

Дана стаття присвячена проблемам дослідження трудової міграції населення Львівської області. Актуальним є вивчення та аналіз особливостей міграційних установок, мотивів причин та передумов цього явища, а також факторів формування регіонального ринку праці. Наводяться позитивні та негативні сторони трудової міграції, зокрема у Львівській області.

Ключові слова: міграція, трудова міграція, зовнішня міграція, стаціонарна міграція, легальна міграція, нелегальна міграція, трудовий мігрант, міграційні процеси, ринок праці.

Становлення ринкової економіки та розбудова незалежної держави призвели до радикальних змін в усіх сферах суспільного життя. На цьому тлі значних трансформацій зазнали і міграційні процеси. Зокрема, протягом останнього десятиліття помітно знизилась інтенсивність стаціонарної міграції, яка пов'язана зі зміною прописки і реєструється державною статистикою. Водночас, широкого розвитку набула майже відсутня за радянських часів форма міграційного руху населення – трудова міграція.

У словниках-довідниках міграцію визначають як невід'ємну та постійну складову історії людства [4].

Міграції людей як соціальне явище – це складний і багатогранний процес, його вивчення актуалізується у багатьох наукових дисциплінах. Міграція як особливий феномен завжди розглядалася в певному контексті економічному або соціальному, історичному або культурному, демографічному або етнічному. Й це не випадково. Міграційні процеси, сильно детерміновані змінами, що відбуваються в житті одного або (частіше) відразу декількох суспільств, і в цьому значенні є індикатором розвитку практично будь-якої з його сторін – політичної, етносоціальної, стану ринків праці і т.д. Крім того, відрізняючись між собою не тільки в кількісному, але і в якісному відношенні (наприклад, за соціально-демографічними й етнокультурними характеристиками), різні міграційні потоки мають свою специфіку й не можуть не впливати на ситуацію як у суспільствах, з яких вони походять, так і в суспільствах, які їх приймають [7, С.205].

З одного боку, міграція населення суттєво впливає на збалансованість ринку праці, змінює економічний і соціальний стан населення, часто супроводжується зростанням освітньої і професійної підготовки, розширенням потреб задіяних у міграції населення людей. З іншого – масовий притік мігрантів може бути причиною росту безробіття, посиленого тиску на соціальну інфраструктуру. Тим самим міграція населення опосередковано впливає на рівень життя корінних мешканців, на демографічну та соціальну структуру, розміщення і розселення населення.

Перш за все, треба зауважити, що в цілому демографічну ситуацію в області сьогодні слід трактувати як гостро кризову. За останні роки (від 1990 р.) кількісний склад населення області зменшився приблизно на 135 тис. осіб. За даними Всеукраїнського перепису станом на 5 грудня 2001 року чисельність постійного населення Львівської області становила 2606 тис. осіб, з них 1534 тис. осіб міського та 1072 тис. осіб – сільського. І з загальної кількості населення, кількість у віці, молодшому за працездатний вік склала 526 тис. осіб, у працездатному – 1509.4 тис. осіб та у старшому за працездатний вік – 569,6 тис. осіб [2, С. 38-40].

У 2002 році за рахунок природного скорочення населення області зменшилось на 9898 осіб. У порівнянні з 2001 роком показник абсолютного скорочення зріс на 3,6%, що зумовило перевищення смертності у 1,4 рази над кількістю народжених. Природне скорочення населення спостерігалось у всіх районах області, крім Яворівського (приріст 101 особа) [2, С.3].

Поряд з природним скороченням населення, демографічну ситуацію в області значно погіршують негативні міграційні процеси. Зважаючи на те, що серед мігрантів є велика частина молоді та жінок дітородного віку, а саме з цієї вікової категорії найбільше бажаючих виїхати за кордон на постійне місце проживання, або, принаймні, схильних не повертатися на Україну найближчим часом, слід очікувати подальшого спаду народжуваності.

Трудові мігранти старшого працездатного віку, які залишили на Україні родини, житло та змушені виїхати для вирішення нагальних матеріальних проблем, рідко залишаються за кордоном, та відпрацювавши певний термін, повертаються додому.

Таким чином, ще більше погіршується співвідношення кількості людей пенсійного, старшого працездатного віку та кількості дітей та молоді. Поліпшення демографічної ситуації слід пов'язувати з виходом із соціально-економічної кризи. Але подолання кризових явищ у відтворенні населення буде тим успішним, чим

швидше буде взятий на озброєння науково-обґрунтований підхід до поліпшення умов життя населення, а, отже його відтворення, та ліквідації причин, що викликають міграційний відтік громадян.

Демографічна політика повинна розвиватися у трьох напрямках: мобілізації людських ресурсів, зокрема, старшого віку; імміграція; збереження генофонду та реабілітація родин і забезпечення народжуваності, щоб утримати рівновагу між поколіннями.

Відомо, що тимчасова трудова міграція населення є для багатьох початковим етапом еміграційного процесу. Зазначаючи це, М. Шульга акцентує увагу на негативному характері цього різновиду міграції для українського суспільства, адже внаслідок трудової міграції із країни виїжджає найактивніша, найосвіченіша і конкурентоспроможна верства її громадян [8].

Трудова міграція поступово займає все більш вагоме місце в системі пріоритетів громадян області та стає для багатьох із них основним видом заняття, а не доповненням до іншої роботи. Так, наприклад, близько 80% осіб, що здійснили трудові міграційні поїздки у 2000 році не мали постійної роботи в Україні в цей період. Загалом трудова міграція сприятливо впливає на розвиток можливостей зайнятості для економічно активного населення регіону, по-перше за рахунок виїзду частини трудоактивного контингенту, по-друге, в результаті переходу до розряду економічно пасивного населення частини осіб, які нагромадили необхідні для життєдіяльності кошти шляхом трудових міграцій, і, по-третє, внаслідок створення нових робочих місць колишніми трудовими мігрантами, що заробили достатні кошти для відкриття власної справи. Звичайно, позитивні тенденції у зміні основних показників стану ринку праці зумовлені поступовим економічним зростанням в країні в цілому та Львівській області зокрема, але не можна заперечити і вплив міграційних процесів на ці зміни.

Крім того, щороку збільшується створення нових робочих місць, особливо фізичними особами з правом найму робочої сили та зростає чисельність фізичних осіб, котрі пройшли реєстрацію як суб'єкти підприємницької діяльності. Можна з упевненістю стверджувати, що в коштах, затрачених на відкриття власної справи значна частина – саме „заробітчанські”.

Таким чином, у Львівській області, як в цілому по Україні трудова міграція є в даний час своєрідним засобом зниження соціальної напруги на регіональному та загальнодержавному ринках праці та економії значних державних коштів на виплати з Фонду загальнообов'язкового соціального страхування України на випадок безробіття.

На зміну чисельності населення та формування його складу суттєво впливає характер міграційних процесів. З 1993 року і донині в міграційних процесах область втрачає населення. Найактивнішим у міграційних процесах є населення працездатного віку.

Трудовий потенціал Львівщини у 2002 році (населення у віці 15-70 років) нараховував 1961,4 тис. осіб. Основу його складало населення працездатного віку – 1596,1 тис. осіб [2].

Одним з найважливіших і, водночас, специфічним фактором формування регіонального ринку праці виступає зовнішня міграція. Її складовими є:

- стаціонарна еміграція (виїзд на постійне місце проживання);
- легальна трудова міграція;
- нелегальна трудова міграція.

За офіційними статистичними даними із Львівської області мігрувало (покинуло Україну на законних підставах): 1994 р. – 5157 осіб порівняно з 2001 роком – 1189 осіб. І півріччя 2003 року – 689 осіб (255 – в країні СНД, 434 – в країні далекого зарубіжжя) [3].

Проблема стаціонарних зарубіжних міграцій стоїть досить гостро і потребує вирішення на державному рівні тому, що основними причинами активізації еміграційних процесів є економічні. Оскільки економічні умови в Україні не можуть бути значно пом'якшені найближчими роками, проблема стаціонарних еміграцій потребує вирішення шляхом їх непрямого регулювання, а саме:

- переорієнтація частини потенційних стаціонарних емігрантів на трудових мігрантів шляхом укладання відповідних (на багатосторонніх та двосторонніх рівнях) угод;
- організація навчання молоді за кордоном;
- створення спільних підприємств тощо.

Що стосується легальної трудової міграції, то треба відмітити, що робота в цьому напрямку ведеться недостатньо активно. Незважаючи на те, що на даний час Україною підписані та ратифіковані угоди про взаємне працевлаштування громадян з Російською Федерацією, Республікою Молдова, Республікою Польща, Латвійською Республікою, Литовською Республікою, Республікою, Республікою Беларусь, Республікою Вірменія, Соціалістичною Республікою В'єтнам, Чеською та Словацькою Республіками, Португальською Республікою, робота щодо зовнішньої трудової міграції упродовж останніх років проводилась лише в межах реалізації двох останніх угод. Документальне оформлення процесів трудової міграції за угодами з Чеською та Словацькою Республіками відбувається безпосередньо у центрах зайнятості України та урядових структурах праці згаданих країн. Це дає змогу вести чіткий облік трудових мігрантів у розрізі працедавців, контроль за дотриманням останніми умов праці та сплатою усіх передбачених законодавством й угодами страхових внесків та відповідних податків.

За даними обласного центру зайнятості упродовж останнього півріччя 2006 року згідно з укладеними міжурядовими угодами за кордон виїхали 11 мешканців Львівщини, що на 64 особи менше порівняно з відповідним періодом 2005 року.

Зважаючи на особливості географічного положення Львівської області та надлишковість робочої сили на її теренах, одним із вагомих важелів регулювання місцевого ринку праці Львівщини була і залишається трудова міграція її мешканців, зокрема нелегальна трудова міграція.

Трудові мігранти, згідно з дослідженнями І. Прибиткової, вирізняються не тільки своїми адаптаційними потенціями. Цій групі населення притаманні раціоналізм вибору життєвих стратегій, узгодження з наявними і доступними соціально-економічними ресурсами; висока мотиваційна напруженість, що зумовлює трудових мігрантів долати важкі перешкоди у використанні цих ресурсів; нові способи і стандарти поведінки на ринку праці; стиль життя; специфічні зразки соціальної поведінки; система цінностей; зовнішньополітичні орієнтації та внутрішньополітичний характер [6. С.124-125].

Нелегальна трудова міграція здійснюється, переважно, під виглядом туристичних поїздок. Це явище набуло розповсюдження не тільки у Львівській області. Воно створює негативний імідж Україні та її громадянам, сприяє погіршенню криміногенної ситуації в країнах працевлаштування та, окрім цього, додатковим тягарем лягає на бюджети різних рівнів. Доходи таких громадян не оподатковуються, водночас вони мають змогу отримувати різні соціальні пільги, для прикладу, у вигляді субсидій тощо. Поряд з цим, нелегальні трудові мігранти не підлягають соціальному захисту в країнах працевлаштування.

Фактором активізації нелегальної трудової міграції за останній період є приховане безробіття, яке з одного боку прив'язує людину до неіснуючого, тобто теоретичного робочого місця, а другого – примушує шукати нових засобів існування. Середня заробітна плата в Львівській області, хоча й поволі, але зростає, одночасно має місце значна диференціація рівня середньої заробітної плати в залежності від галузі. Особливо низький її рівень в сільському господарстві та мисливстві – 172,59 грн., у сфері готельного та ресторанного бізнесу – 286,00 грн., галузі культури – 297,73 грн., охороні здоров'я і соціальній допомозі – 298,91 грн., лісовому господарстві – 360,28 грн., оптовій та роздрібній торгівлі – 363,66 грн. Малі доходи не дають змоги задовольнити нагальні потреби родини. Це призвело до того, що значна частина населення, переважно жінки, шукають роботу за кордоном на будь-яких умовах. Вірогідних оцінок щодо чисельності нелегальних трудових мігрантів, їхнього професійно-кваліфікаційного складу, сфери діяльності на даний момент немає, проте, як відомо, їх чисельність значно перевищує офіційні дані.

За отриманими даними за кодом України у якості нелегальних трудових мігрантів працює більше 100 тисяч осіб – громадян Львівської області. Враховуючи труднощі, які виникли при зборі інформації на місцях цю цифру треба вважати мінімальною. На думку головного управління, дійсна чисельність трудових мігрантів коливається в межах 150-180 тисяч осіб. Цю інформацію отримано від районних та міських адміністрацій, проаналізувало головне управління праці та соціального захисту населення на виконання доручення голови облдержадміністрації № 247 від 17 липня 2003 року щодо міграційних процесів [1].

Для великої кількості сімей трудова міграція – це шлях для вирішення основних життєвих проблем – поліпшення житлових умов, навчання дітей, лікування та утримання хворих та перестарілих членів родини. Одночасно, приплив „заробітчанських” грошей в область спричинив значний ріст цін на житло, часто невиправданий ріст споживчих цін на товари щоденного вжитку на фоні низької купівельної спроможності основної маси населення, подальше розшарування суспільства. Тому, найближчим часом, не варто очікувати зменшення хвилі трудової міграції. А навпаки, можна спрогнозувати подальше поширення цього явища.

Отож напрошується аналіз негативних та позитивних сторін трудової міграції.

Негативні наслідки трудової міграції:

– Виїжджає частина трудового потенціалу, в тому числі висококваліфіковані працівники, які згодом втрачають свої професійні навички, оскільки за кордоном виконувана ними робота часто носить примітивний та непрестижний характер.

– Морально-психологічний аспект має різносторонній вплив: з одного боку – розпадаються сім'ї, часто молоді, залишаються бездоглядними діти та люди похилого віку, з іншого – працюючи на чужині, заробітчани втрачають власне здоров'я, не отримуючи при цьому кваліфіковану медичну допомогу, зазнають впливу важкої фізичної і часто ненормальної праці, насильства з боку роботодавців, в тому числі й сексуального, важких побутових умов, а крім цього, вони не мають гарантії щодо отримання зароблених грошей та правового захисту від злочинних елементів.

– Зниження народжуваності у молодих сім'ях. Поряд з цим відомі факти, коли молоді жінки-заробітчанки незаконно народжують дітей для сімей за кордоном нібито «на замовлення», а в подальшому не можуть забрати їх додому як власних.

– Зростання цін на товари і послуги на внутрішньому ринку, зокрема на житло, при існуючій низькій купівельній спроможності основної маси населення. Це, в свою чергу, призводить до нерівномірного розподілу коштів та ще більшого розшарування суспільства, оскільки найбідніші верстви населення не мають змоги виїхати за кордон на заробітки.

– Загальна зневіра, втрата національної самосвідомості, набуття чужих звичаїв та невластивого менталітету.

Позитивні наслідки трудової міграції:

- Зменшення соціальної напруги та навантаження на ринок праці, зокрема зниження рівня безробіття.
- Значний грошовий приплив (заробітчанські гроші). Не складно підрахувати, що в середньому щорічно у Львівську область надходить більш як 2 млн. доларів США таких коштів що дає широкі можливості для збільшення власного добробуту населення.
- Можливість матеріального утримання на батьківщині сімей, зокрема дітей, фінансування їхнього навчання, покращення житлових умов, купівлі товарів довгострокового використання, оздоровлення родичів тощо.
- Розширення світогляду, набуття свідомості та розуміння реальних умов ринкової економіки розвинутих країн, вивчення іноземних мов.

Як суспільне явище трудова міграція має позитивні і негативні сторони, а його масштаби зумовлюють необхідність державного регулювання міграційними процесами.

Кабінетом Міністрів України прийнято постанову за № 1296 від 20 серпня 2003р. „Про затвердження Програми регулювання міграційних процесів на 2003-2010 роки”, яка спрямована на послідовну і комплексну реалізацію міграційної політики держави [5]. Проте, основна увага у цій постанові приділена питанням імміграції, проблемам біженців та використання іноземної робочої сили в Україні. Поряд з цим, дієвих заходів для вирішення проблем трудової міграції в постанові не передбачено. Тому треба доповнити згадану постанову заходами, спрямованими на регулювання трудової міграції, особливо нелегальної.

Одночасно треба відзначити, що рівень теоретичних і емпіричних досліджень міграційних процесів досить низький. Особливої гостроти набувають проблеми визначення реальних масштабів трудової міграції, налагодження повноцінного аналізу цього явища, визначення взаємовпливу ситуації на ринку праці та процесу формування системи заходів щодо соціального захисту мігрантів, прогнозування майбутніх масштабів міграційних переміщень.

1. Качковський О. Інформація про результати вивчення стану міграційних процесів у Львівській області // Незалежний культурологічний журнал „І”. – Львів. – 11 листопада 2003 року.
2. Міграція населення Львівської області у 2003 році. Статистичний бюлетень. – Львів, 2004. – 52с.
3. Міграція населення Львівської області у 2004 році. Статистичний бюлетень. – Львів, 2005. – 56с.
4. Население мира: демографический справочник. М., 1989.
5. Постанова Кабінет Міністрів № 1296 „Про затвердження Програми регулювання міграційних процесів на 2003-2010 роки”, від 20 серпня 2003 р.
6. Прибиткова І. Трудові мігранти у соціальній ієрархії українського суспільства: статусні позиції, цінності, життєві стратегії, стиль і спосіб життя // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – № 1. – С.124-125.
7. Рудницька Т. Міграція в Україні як індикатор соціальних змін // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – № 2. – С.205
8. Шульга Н.А. Великое переселение: репатрианты, беженцы, трудовые мигранты. – К., 2002.

LABOUR MIGRATION OF POPULATION OF THE LVIV REGION IN THE TRANSFORMATION ECONOMY OF UKRAINE

Ljubov Kozak

Ivan Franko National University of Lviv

This article is devoted to the problems of research of labour migration of population of the Lviv region. The study and analysis of features of migratory options, reasons of reasons and pre-conditions of this phenomenon, and also factors of forming of regional labour-market is actual. The positive and negative sides of labour migration are pointed, in particular in the Lviv region.

Keywords: migration, labour migration, external migration, stationary migration, legal migration, illegal migration, labour migratn, migratory processes, labour-market.